

УДК 32.001.(075.8)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ФАКТОР ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

доктор політичних наук, Ткач О.І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна,
Київ

У статті здійснено аналіз інституціоналізації громадянського суспільства як чинника становлення демократії. Визначено сутність, структуру, функції інститутів громадянського суспільства. Розглянуто новітні тенденції взаємовідносин інститутів громадянського суспільства та держави. Розкриваються теоретико-методологічні засади дослідження інституціоналізації громадянського суспільства політики. Особливу увагу приділено обґрунтуванню зв'язку інституціоналізації громадянського суспільства з проблемою ефективності демократичних інститутів.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократія, інститут громадянського суспільства, інституціоналізація громадянського суспільства, соціальне партнерство, політичні фактори громадянського суспільства, ефективність демократичних інститутів.

Tkach O.I. Institutionalization of a civil society as a part of political democracy in Ukraine/ Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine, Kyiv

The article is about following aspects: The thesis presents analysis of the civil society institutionalization in conditions of political democracy of state is made in the present paper. The nature, structure and functions of civil society institutions have been determined. The latest trends in the relationship of civil society institutions and the state in terms of political democracy have been considered. A historical and political analysis of civil society in Ukraine is carried out and the main stages of its institutional formation are highlighted. It is determined that the essence of the democracy state of institutionalization of civil structures is in the formation of their functional capacity.

Key words: a civil society, democracy institution of a civil society, institutionalization, democracy institutional field, efficiency of democratic institutes.

Вступ. Актуальність дослідження досвіду інституціоналізації громадянського суспільства зумовлена як теоретично, так і практично. З точки зору теорії необхідність подальших досліджень полягає у недостатньо глибокій розробленості даної проблемної сфери. Не зважаючи на значну кількість праць, присвячених цій проблемі,

сьогодні немає єдиного розуміння сутності та механізмів інституціоналізації громадянського суспільства, її форм і методів реалізації, взаємодії з владою. З одного боку, це пов'язано із певною складністю створення універсальної теорії на основі дослідження усього різноманіття досвіду інституціоналізації громадянського суспільства, а з іншого - тривалим пошуком методології дослідження цих процесів.

Мета статті та завдання. Практична необхідність дослідження досвіду зумовлена нестабільністю інституціоналізації громадянського суспільства в Україні. Динаміка інституціоналізації громадянського суспільства має хвилеподібний характер. Ця тенденція продемонструвала те, що інституціоналізації громадянського суспільства здійснюється відповідно до певних закономірностей та спільних зразків. Умови, які необхідні для стабільної інституціоналізації громадянського суспільства в Україні, відрізняються від умов, що сприяють ефективності в розвинутих демократичних країнах. Тому дослідження цього досвіду є корисним та своєчасним.

Виклад основного матеріалу. Актуальність дослідження полягає у тому, що аналізується одне із дискусійних питань сучасної української політики модель демократичної антикризової інституціоналізації громадянського суспільства в контексті розвитку демократії з метою подолання об'єктивно існуючого вакууму в теорії і практиці комунікації держави та громадянського суспільства [1, с.15].

Відбулося структурування громадянського сектору, що внаслідок цілеспрямованої діяльності неоднорідного середовища організованої громадськості у проведенні інформаційно-просвітницьких, моніторингових, експертно-аналітичних та інших заходів, маємо потужну самоорганізацію громадян, передусім у волонтерському, благодійницькому, добровольчому рухах, яка демонструє реальні результати в тих питаннях, які органами державної влади розв'язуються лише частково, спроможність адекватно реагувати на виклики, що загрожують Україні, підтримка демократичного вектору національного розвитку, сприяння в забезпеченні обороноздатності держави, допомога постраждалим і нужденним, завдання визначають основні напрями діяльності патріотично налаштованих громадських об'єднань з часів Революції гідності. Це свідчить про зрілість українського суспільства й появу підґрунтя для розвитку громадянських інституцій, спроможних впливати на демократичну трансформацію.

Таким чином, дослідження інституціоналізації громадянського суспільства в Україні представляються актуальними в аспекті підвищення ефективності механізмів зв'язку держави з громадянським суспільством, її зміцнення як гаранта демократичного політичного режиму й забезпечення прав і свобод людини. Важливість дослідження цих проблем пояснюється не тільки концептуальною нерозробленістю

проблеми інституалізації, особливостями її української моделі, а й масштабною практичного процесу децентралізації влади [2, с.67].

Проблемам дослідження досвіду інституціоналізації громадянського суспільства присвячено значну кількість наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, роботи яких є вагомим внеском в теорію, методологію та практику соціальної політики. Попри це внаслідок складності та багатоманітності проблем, вивчення проблем інституціоналізації громадянського суспільства не є остаточно завершеним. Зокрема, це виражається у відносно невеликій кількості наукових праць, присвячених висвітленню політичних передумов та чинників інституціоналізації громадянського суспільства в Україні.

Питання інституціоналізації громадянського суспільства досліджено в працях таких зарубіжних учених, як: Дж. Александер, А. Арато, Е. Геллнер, Р. Дарендорф, Дж. Кін, Д. Коген, Дж. Л. Коен, І. Шапіро, Ф. Шміттер та інші. Теоретичні аспекти проблем інституціоналізації громадянського суспільства відображені в дослідженнях російських вчених К. Гаджиева, О. Ільїна, О. Кочеткова, С. Перегудова та ін.

У сучасній українській науці здійснено осмислення процесу інституціоналізації громадянського суспільства в працях О. Бабкіної, В. Бурдяк, В. Войналовича, О. Голобуцького, В. Горбатенка, М. Головатого, Г. Зеленько, А. Колодій, І. Кресіної, О. Корнієвського, М. Михальченка, Ф. Рудича, О. Новакової, М. Обушного, Н. Паніної, М. Примуша, В. Цвиха, О. Чемшита, Ю. Шведа, Ю. Шемшученка, В. Яблонського та ін.

В працях приділено увагу визначенню дисциплінарної приналежності концепту інституціоналізації громадянського суспільства; змістовним розходженням в його тлумаченні, акцентована увага на формуванні «змішаної» моделі громадянського суспільства; політико-антропологічному підході, який надає особливого значення свідомості та почуттям індивіда, усвідомленню публічної політики та своєї ролі в політичному житті. Практично-прикладний підхід суттєво доповнює теорію та передбачає вивчення технологічного рішення проблем; інтегральний — створення комплексної теорії громадянського суспільства [3, с.14].

Праці українських учених умовно розподілено на чотири напрями, що дало змогу ґрунтовно підійти до проблеми дослідження інституціоналізації громадянського суспільства і виокремити аспекти, які є недостатньо розробленими і потребують наукового уточнення. До першого напрямку праць віднесено ті, в яких розробляється методологічний апарат дослідження інституціоналізації громадянського суспільства, сутність, структура, форми функціонування. До другого — роботи з аналізу діалектики взаємодії громадянського суспільства і держави, їх співвідношення та механізмів взаємодії. Третій напрям складають дослідження процесів становлення громадянського

суспільства, демократизації в контексті посткомуністичних трансформацій. До четвертого напряму праць можна віднести ті, в яких досліджуються власне інститути громадянського суспільства.

Більшість дослідників приділяють увагу визначенню сутності та ролі громадянського суспільства, в той же час проблеми інституціонального розвитку, інтеграції інститутів громадянського суспільства в політичну та соціокультурну структуру залишаються мало розробленими, потребують подальшого наукового розвитку.

Предметом інституціонального розвитку громадянського суспільства є закономірності, відносини, процеси, форми взаємодії соціальних груп із приводу їхнього суспільного становища.

Інституціональний розвиток громадянського суспільства є одним з важливих напрямів та складовою частиною внутрішньої політики держави, забезпечує гармонізацію суспільних відносин, політичну стабільність, громадську згоду, реалізується через політичні рішення, соціальні заходи, програми і має такі особливості: універсальність (всеохоплюючий характер впливу соціальної політики); інклюзивність, тобто, можливість проникнення в усі сфери життєдіяльності [4, с.51].

За допомогою понять «інститут» та «інституція», які регулюють, стабілізують суспільно-політичні відносини, встановлюють і закріплюють певний порядок у суспільстві, уточнено структуру інституту громадянського суспільства як сукупність осіб, які мають мету, володіють матеріальними засобами та здійснюють функції. Змістовно інститут громадянського суспільства становить сукупність різних соціально-політичних орієнтацій та соціальних ролей, як специфічної форми самоорганізації громадян, що характеризується автономією по відношенню до держави та адаптованістю до суспільного середовища.

Інституціоналізацію громадянського суспільства можна розглядати як процес формування соціальних інститутів як стандартизованих форм поведінки, які відіграють основну роль у просторово-часовій організації політичної системи, оформлення організаційних, правових структур для задоволення суспільних потреб, як процес, що характеризується розвитком кількісних і якісних ознак у формуванні інститутів, соціально-політичною мобілізацією та громадянською участю щодо реалізації їх специфічних функцій, зокрема, поширенням демократичних цінностей і норм, визначається способом стихійного або цілеспрямованого формування різних структур, інститутів і організацій, що відповідають різноманітним інтересам і формам активності, вимогам нормативного порядку політичної системи, поведінка та взаємини людей у межах соціальної організації сучасного суспільства обмежуються рамками існуючої в ньому громадянської культури.

Умовами успішної інституціоналізації громадянського суспільства є: відносна самостійність і незалежність (гарантованість від прямого втручання) джерел існування структур та інститутів, комплекс взаємодії між окремими особами та інститутами, як сукупності соціально-політичних інститутів суспільства, спроможність навколишнього середовища у взаємодії з громадянськими структурами, регулювання інституціонального поля, яке є частиною навколишнього середовища громадянських структур, формує параметри діяльності та функціонування, несприятливі умови та загрози становлення демократії, а саме: агресія РФ, рівень добробуту суспільства, корупція [5, с.23].

Інституціоналізація здобуває форму в процесі закріплення правового та організаційного статусу, формулюються цілі та функції, впорядковується внутрішня організаційна структура інститутів. Параметрами, які визначають ступінь та характер інституціоналізації громадянського суспільства є: кількість інститутів у громадянському суспільстві, умови їх функціонування, підтримка суспільством громадських організацій.

Розвиток і удосконалення інституціональних зв'язків у громадянському суспільстві (як зв'язків типу «культура — соціальна організація») здійснюються за допомогою відповідних механізмів. Механізми громадянської інституціоналізації можливо поділи на декілька груп: механізми нормативної регуляції громадянського життя, або громадського контролю (механізми, які регулюють взаємообмін пануючих у соціальній організації громадянського суспільства норм із рольовими очікуваннями (експектаціями) учасників інтерсуб'єктивної взаємодії, у результаті якого формуються їх нормативні експектації); механізми громадської легітимації (механізми взаємозв'язку системи норм і експектації з регулюючими їхніми цінностями); механізми ціннісної регуляції громадянського життя (механізми, що з'єднують вироблені в процесі соціальної взаємодії ціннісні орієнтації його учасників із загальноприйнятими в громадянській культурі ціннісними критеріями та уявленнями); механізми громадянської ідентифікації (механізми, що регулюють взаємозв'язок пануючих у громадянському суспільстві цінностей та індивідуальних орієнтацій учасників взаємодії) [6, с.335].

Виходячи з такого підходу, визначено дві взаємозалежні тенденції: інституціоналізація громадянського суспільства, здійснюються за допомогою соціокультурних механізмів, відбувається одночасно з універсалізацією сутнісних здібностей суб'єктів, реалізованих у процесі природної еволюції і штучного самоконструювання, є трансформацією «природних» компонентів (спонтанних процесів) під впливом «штучних» факторів (свідомих зусиль і раціонального вибору суб'єктів) у природно-штучні структури громадянськості [7, с.19].

Для інституціоналізації громадського діалогу необхідне інституціональне середовище, у самому громадянському суспільстві та у владних структурах у вигляді структур, наявності нормативно-правових актів, що передбачають механізми, форми, процедури і принципи інтеракції.

Даному процесу сприяють інші внутрішні та зовнішні фактори. Ззовні впроваджуються інститути, які сприяють створенню інституціональних структур, зміні функцій інститутів у результаті їхньої адаптації до зміни зовнішнього середовища внаслідок зміни інституціональних зразків. Продовжується процес активного формування окремих інститутів, які виражають нові інтереси громадян та української спільноти.

Таким чином, автором здійснено аналіз теоретико-методологічних засад дослідження інституціоналізації **та впровадження в сучасній Україні як чинника демократії**, визначено поняття та сутнісні ознаки інституціоналізації громадянського суспільства, з'ясовано ступінь наукового вивчення проблеми [8, с.113-114].

Література:

1. *Громадянське суспільство України: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2013 р.) / Нац. ін-т. стратег. дослідж.; [упоряд.: В. М. Яблонський, О. А. Корнієвський, П.Ф. Вознюк; за заг. ред. О.А. Корнієвського]. - Київ: НІСД, 2014. - 191 с.*
2. *Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства. Методичні рекомендації / Укр. незалеж. центр політ. дослідж.: А. О. Красносільська, М.В. Лациба, А.В. Волошина, В.О. Купрій, Н.М. Чермошенцева, О.Л. Ващук — К.: Агентство «Україна», 2013. — 180 с.*
3. *Іванюк М.І. Інституціоналізація та функціонування громадянського суспільства в західному регіоні України: автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» /М.І. Іванюк.— Чернівці, 2010. — 20 с.*
4. *Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи [Текст]: зб. наук. пр. / Нац. акад. наук України, Держ. установа «Ін-т всесвіт. історії НАН України»; [Акайомова А. В. та ін.]; за заг. ред. дир. Держ. установи «Ін-т всесвіт. історії Нац. акад. наук України» д-ра іст. наук, проф. А.І. Кудряченка. - К.: Фоліант, 2012. - 465 с.*
5. *Колодій А. Феномен Майдану в контексті пошуку моделі врядування в Україні // Агора. – Випуск 13: Революція відбулася: що далі? – К.: Стилос, 2014. – С. 22-36.*
6. *Корнієвський О.А. Методологічна роль концепту громадянського суспільства в політичній модернізації України / О.А. Корнієвський //*

Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування: міжн. наук.-практ. конф. – Київ, 2012, 12 грудня. – К.: НІС, 2013. – С. 335-342.

7. Кресіна І. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії / Кресіна І. // К.: Логос. - 2007. – 314 с.

8. Крицкалюк Н.І. Інституалізація громадянського суспільства як чинник демократизації / Н.І. Крицкалюк // Гуманітарні студії. Збірник наукових праць. – Вип. 22. – 2014. – С. 113-120.

9. Розвиток громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп. / В.М. Яблонський, П.Ф. Вознюк, Д.М. Горєлов [та ін.]; за ред. О.А. Корнієвського, М.М. Розумного. – К.: НІСД, 2015. – 60 с.

References:

1. Civil society of Ukraine: the modern state and prospects of introduction of the European standards of co-operating with the state: of zb. materials of international. conf. (Kyiv, 12 decemb. in 2013,) / Nat. inst. strategist.; [V.M. Yablonsky, O.A. Kornievsky]. it is Kyiv: NISI, 2014. - 191 p.

2. Public policy of assistance to development of civil society. Methodical recommendations / of Ukr... a center...: A.O. Krasnosilska, M.V. Laciba, A.B. - K.: Agency "Ukraine", 2013. - 180 p.

3. Ivanuk M.I. Institutionalisation and functioning of civil society in the western region of Ukraine: avtoref. diss... cand. sciences: 23.00.02 the "Political institutes and processes" /of M.I.- Ivanuk Chernivtsi, 2010. - 20 p.

4. Historical experience of becoming of institutes of civil society is in the countries of Europe [Text]: sb. sciences. np. / Nat. akad. sciences of Ukraine, State establishment of "In-t is an universe. histories of NAN of Ukraine"; [Akayomova A. V. and other] ; for. of. State. establishments of "Inst. are an universe. histories of Nat. akad. sciences of Ukraine" of d-pa icm. sciences, prof. A. I. Kudryachenko. - K. : Folio, 2012. are 465 p.

5. Colodiy A. of A. is the Phenomenon of Maydan in the context of search of model of government in Ukraine // Agora. it is Producing did a 13: Revolution take place : that farther? - K.: Stylos, 2014. - P. 22-36.

6. Kornievsky O.A. the Methodological role of concept of civil society in political modernisation of Ukraine / O.A. Kornievsky // Development of co-operation of the state and civil society in the context of introduction of European principles of due of government: конф. - Kyiv, 2012, on December, 12. - K.: CARRIED, 2013. - С. 335-342.

7. Kresina I. the State and civil society in Ukraine: problems of co-operation / of Kesina I. // K. : Logos. - 2007. - 314 p.

8. Krickaluk N.I. Institutsionalization of civil society as factor of democratization / of N.I. Krickaluk // the Humanitarian studios. Collection of scientific works. - Vyp. 22. - 2014. - С. 113-120.

9. *Development of civil society in Ukraine: analit. dop.* / V.M. Yablonsky, O.A. Kornievsky, П.Ф. Vosnuk, D.M. Gprelov [and other]; at red. O.A. Kornievsky, M.M. Rozumnogo. - K.: HISD, 2015. - 60 p.